

Reflections concerning Romani Language, interpreting and translating: the Dutch case

Resume in English

Although the Dutch government signed (1992) and ratified the European Charter on Regional and Minority Languages (1996), declaring this particular Council of Europe treaty (number 148) applicable also to Romanes, as non-territorial language of Sinti and Roma speakers¹, difficulties can be observed – as soon when the Charter entered in vigor in the Netherlands (1998) - in terms of its implementation within the scope of the Charter. In the underlying text treating implementation challenges two statements are made at forehand and should be taken into account: firstly, the text on this particular Dutch case ought not to be framed as a value-judgement and secondly this case-study linked to criminal law apparently has nothing to do with the conventional scope of the Language-Charter.

In the Netherlands approximately 10.000 Sinti and Roma speakers are considered to be native speakers². A quick scan commissioned by the government (ministry of Home Affairs, international treaties), in function of the 3rd Dutch monitoring round up (2001-2006), was carried out by the independent member for the Netherlands of the Committee of Experts on Roma and Travellers (MG-S-Rom, Council of Europe)³. This survey reported the presence, at that time, of Vlach- as well as non-Vlachian dialects in the Netherlands⁴.

Several arguments are usually presented when it comes to explain why no priority is given to (the protection and promotion of) this language: the relatively small numbers - nationally as well as locally - and the populational spread all over the country, no targeted policies anymore in integration policies since 2004 and also reluctance among the population concerned towards the use of and potential benefit from Romanes in the public sphere⁵. In the latest 6th country report drawn up by the Dutch government reference has been made to a few Romani-language related initiatives, in the context of “respect for culture and identity, grants have been awarded under this scheme to projects designed to teach Romanes to the younger generation, thus safeguarding the language of the Roma and Sinti and along with it a part of their identity”⁶.

Only once in a few years the Romani language show up, briefly as an issue or topic, in public (policy) administration, sometimes relating education and culture. The motivator for doing this quick search in 2018 and updating its report in 2019, are not so much these few invisible initiatives, but the fact that all of a sudden did appear in a parliamentary document, on the field of law and justice, as a tool

¹ Part II, article 7, paragraph 5, status 22/10/2019: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/148/declarations?p_auth=oGkU8wiz&coconventions_WAR_coconventionsportlet_enVigueur=false&coconventions_WAR_coconventionsportlet_searchBy=state&coconventions_WAR_coconventionsportlet_codePays=NET&coconventions_WAR_coconventionsportlet_codeNature=10

² Based on a first and only study carried out by Peter Bakker: Romanes (pp 212 – 231). In: Guus Extra & Jan Jaap de Ruiter (red.): Babylon aan de Noordzee. Nieuwe Talen in Nederland. Amsterdam: Bulaaq, 2001. An English contribution was published by Peter and Marcia Rooker, The political status of Romani in Europe, working paper, http://www.utopiadream.info/educarom/educarom/doc/02romani_language.pdf

³ Advisory report (26 pages) available in Dutch only, by Peter Jorna (FORUM, Dutch institute for Multicultural Affairs, Utrecht: 2007), Het Europese Handvest voor regionale talen en talen van minderheden: het Romanes. FORUM advies t.b.v. de 3^e rapportage van Nederland over de periode 2001-2006, https://www.slideshare.net/peterjorna1/edit_my_uploads?page=3

⁴ Non-Vlach being Romanes practised in the Netherlands by Sinti and Arliya / Chorochane by Roma of Turkish, Bulgarian and Kosovar background. The Vlachian Romanes is practised by Lovari and Kalderasha.

⁵ Especially Sinti (5.000 approximately) are known for their sensitivity towards any written and/or shared form of the (their) Romani-language (including at school). The Roma speakers are generally more ‘liberal’ in this respect, the Dutch Vlach (Lovari) as well as the non-Vlachian Roma who arrived after the Second World War in several migrations powered by push and pull factors (‘guest-labor’ in the 60s-70s, asylumseekers in the 90s, EU-citizens after the free movement of persons and labour within EU-memberstates (since 2004).

⁶ Page 26-27, Sixth periodical report presented by the Netherlands to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the European Charter for Regional or Minority Languages. MIN-LANG (2019) PR 3, Strassbourg, 18 June 2019, <https://rm.coe.int/netherlands-pr6-en/16809501de>

for interpretation and communication. Usually, Roma and Sinti, when having to deal with legal advice are assisted in their official, national language, be it the Dutch one or another foreign -European- language.

In the underlying document analysed here, which is a Parliamentary letter by the minister of Justice to the House of Representatives of the Netherlands (18 April 2018) informing at request by members of Parliament, information is presented by the ministry relating the number of interpretation and translation services, demanded by justice related institutions and delivered by language-agencies (whether or not officially accredited). Numbers show a quantity of 475.000 translation services, reported for the year 2016. Of the 114 languages enlisted, 410 services were delivered in the Romani-language (0.01%). This proportion might seem a *quantité negligible*⁷.

However, in absolute terms - and also relatively in comparative respect if the factor time is taken into consideration- these data are remarkable. For decades this number of Romani-appearance usually is nihil or zero, or not even mentioned in figures and lists. Researching briefly the background which might clarify this sudden 'boom' (peak) author concludes a direct but implicit relationship with Dutch policies, that is two high profile programs: on combatting exploitation of Roma children by Roma (department of Justice and Safety, 2013-2017) and of human trafficking (program called *13Oceans*, coordinated by the national police). Reference has certainly been made by the Netherlands to European monitoring bodies concerned, such as the multi-agency and international cooperation related to the combat of trafficking of Roma from Central and South-Eastern Europe for the purpose of forced criminality (e.g. stealing, pickpocketing and illegal prostitution) in the Netherlands and other Western European countries⁸. Also, in other Council of Europe country reporting, that is the Charter (Regional and Minority Languages) and the Framework Convention (protection of National Minorities), these Roma related policy programs are communicated by the Netherlands⁹.

The Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings had been informed by the Netherlands that "... in 2017, the operation 13Oceans came to an end and that there is no longer capacity to investigate such cases". This *boom* will probably followed up by a *burst*, back to nihil or zero, despite the relatively little amount of money invested by the public authorities (that is: the justice department) in interpretation / translation for this number of services in one year (2016): an estimation of 32.000 Euro (incl. VAT)¹⁰.

Another remarkable aspect, finally, is that, when 'following the money', a market comes to the surface for service delivery. A quick scan on internet resulted in five hits for language agencies in the Netherlands, offering specifically the Romanes-language (among other languages) to be delivered in

⁷ cf: Syrian-Arabic and Eritrean Tigrinha (50.000 service-deliveries); Polish (37.000); Sranan Tongo/Surinam (450), Tigré (450), Roma Sinte/Romanes (410), Nepali (400), Thai (400), etc. Handelingen van de Tweede Kamer vergaderjaar 2017-2018, Kamerbrief met Aanhangselnummer 1798 (17 april 2018), beschikbaar via de link <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20172018-1798.html>

⁸ Into the news (national headlines broadcasting and newspapers): <https://nltimes.nl/2018/01/22/hundreds-roma-children-trafficked-netherlands-sex-slaves-pickpockets>. For the Dutch approach (13Oceans), see page 30, paragraph 141 and page 44, paragraph 222, Report concerning the implementation by the Netherlands of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Second Evaluation Round, Adopted 13 July 2018, Published 19 October 2018, GRETA(2018)19, <https://rm.coe.int/greta-2018-19-fgr-nld-en/16808e70ca>

⁹ Page 21-22, Sixth periodical report presented by the Netherlands to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the European Charter for Regional or Minority Languages. MIN-LANG (2019) PR 3, Strassbourg, 18 June 2019, <https://rm.coe.int/netherlands-pr6-en/16809501de>. See also the Framework Convention, although declared by the Dutch government in 2004 applicable only to the Frisians (defined as a national minority, by the Netherlands), usually making reference of Roma-related policies (page 6-7, Commentaires du Gouvernement néerlandais sur le troisième Avis du Comité consultatif sur la mise en œuvre de la Convention - cadre pour la protection des minorités nationales, Juillet 2019, <https://rm.coe.int/3rd-com-netherlands-fr/16809696fe> on the 3rd Advice by the FCNM, 6 March 2019 (ACFC/OP/III(2019)003), <https://rm.coe.int/3rd-op-netherlands-fr/168096953f>

¹⁰ An educated guess based on the tariffs mentioned in the Parliamentary letter.

several kind of services¹¹: some supplying for all demands, others explicitly “not for police, justice and courts, exclusively for hospitals, social interpreting and for private ends”.

In short: Sinti / Sinte language, although mentioned as such linked to these services, has probably nothing to do with these services delivered in reality and better might be deleted by these agencies offering their services, as Sinti are all Dutch and this language is (preferably by the speakers) not available in written form. Also, the services are not delivered for asylum procedures (no asylum requests by Roma because of the Safe Country principle, and certainly not by Sinti), nor for labor market purposes and justice or law suits, as the national speech will be preferred (Romanian, Bulgarian/Turkish, Polish or even Dutch).

One might conclude that such interpretation / translation services are mainly or all delivered in the field of justice c.q. criminal law: asked by or offered to either victims or perpetrators, used for oral or written ends or even telephone / social media tabs.

Of course such services have not been officially or explicitly reported to the Committee of Experts or the Council of Europe Secretariat, probably in the light of its scope. As regards to the Charter particles discussed in the meeting with civil society representatives during the country visit, the Netherlands (7.1., d, e and f), the Netherlands is doing a poor job, in allowing the promotion, teaching and assistance or meeting one another in this respect at home or abroad. A direct, constructive dialogue with the speakers on the fulfillment of the Charter still does not take place after all these years of being in vigor. Compared to other member states no good or promising practices are to be reported in the Netherlands, although good suggestions have been raised by the speakers themselves at that particular meeting.

¹¹ 'Snelvertalers' (Quick-Translators, Internationally: including a 'Vertaalbureau Romani'); 'Tolkenselect' (services in a.o. 'Romanian/RUM' and 'RMO/Roma Sinte'); Romtext (international agency, headquarters in the Netherlands, with 'native speakers Romanes', www.romaeducation.eu/en); related to these the smaller company advertising with six site-pages on this field, www.romasinte.nl; www.roma-sinte.nl; www.romatolk.nl; www.roma-tolk.nl; www.romavertaler.nl and www.roma-vertaler.nl.

Gedachten over taal en tolken, in casu het Romanes¹²

Onlangs viel mijn oog op een Kamerbrief over talen en tolken¹³. Het was een vraag- en antwoordspel tussen Kamerleden en Minister, in dit geval Groothuizen (D66) en Van Nispen (SP) respectievelijk Grapperhaus voor Rechtsbescherming (Justitie en Veiligheid), over de uitvoering van de Wet beëdigde tolken en vertalers. Mij ging het er om dat de taal van Roma en Sinti er in vóórkam, oftewel het Romanes, een door Nederland erkende (niet-territoriale) minderheidstaal. Verrassend hoog vond ik het aantal tolkdiensten hierin (410)¹⁴.

trefwoord

Aanleiding voor de Kamerbrief vormde een artikel vanuit de onderzoeksjournalistiek met als teneur dat de overheid de tolk- en vertaalbranche te vrij laat en zich ook zelf steeds vaker van de goedkopere soort service bedient¹⁵. De kritiek van wildgroei en kwaliteitsverlies houdt verband met nieuwe wijzigingen van de Minister en komt vooral van de kant van de Nederlandse Unie van Beëdigde Tolken en Vertalers in het Publieke Domein. Genoemde Kamerleden vroegen de Minister in maart om een reactie die een kleine maand later geleverd werd door de ambtenaren van het departement. Het duurt even, maar dan heb je ook wat: voer voor specialisten en *food for thought* voor mij.

Een specialist ben ik niet op gebied van het recht en tolken, maar ik was op het document gestuit vanwege het trefwoord ("Roma") dat ik voor mijn werk naar goedgebruik regelmatig invoer. Dit had de afgelopen week juist deze ene *hit* opgeleverd. Het label "Roma Sinte" dat daarbij (eenmalig) in het document verscheen, diende kennelijk naar de taal van de Roma en Sinti te verwijzen, het Romanes.

niet-territoriale minderheidstaal

Het Romanes is een wereldtaal met alleen al in Europa miljoenen sprekers en wordt door de Raad van Europa bijvoorbeeld erkend als niet-territoriale minderheidstaal. Net als in andere landen – waaronder Duitsland - kwam ook in ons land het Romanes hiervoor in aanmerking en na een goede lobby in het parlement is Nederland sinds 1998 partij in het Handvest Streek- en Minderheidstalen (*Charter Regional and Minority Languages*)¹⁶. In mijn beroepspraktijk, als adviseur op gebied van Roma en Sinti inclusies, heb ik in de afgelopen 25 jaar geleerd dat erkenning van de taal echter nog niet gelijk staat aan erkenning van de sprekers. Zo zijn de Friezen sinds 2004 door de Nederland wel erkend als nationale minderheid voor de Raad van Europa (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*), terwijl de toenmalige Minister Verdonk (kabinet Balkenende II) de criteria voor de definitie van nationale minderheid niet van toepassing verklaarde voor Sinti en Roma¹⁷.

¹² First written in April 2018, shared with the Dutch ministry of Social Affairs and Employment/Integration – National Roma Contact Point/ NRCP, updated in November 2018.

¹³ Handelingen van de Tweede Kamer vergaderjaar 2017-2018, Kamerbrief met Aanhangselnummer 1798 (17 april 2018), beschikbaar via de link <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20172018-1798.html>

¹⁴ Tolkdiensten zijn werkzaamheden die beëdigde Registertolken en -vertalers verlenen aan overheidsinstanties met een "afnameplicht" uit het tolkenregister (Rbtv), als daartoe een verzoek gedaan wordt of ingestemd wordt door een cliënt of zijn/haar gemachtigde.

¹⁵ "Overheid moddert aan met tolken en wil nu ook nog voor een prikkie op de eerste rang?" (Follow the Money, 15 februari 2018, beschikbaar via de link <https://www.ftm.nl/artikelen/wetswijziging-bezuiniging-tolken?share=1>)

¹⁶ In dit Handvest van de Raad van Europa erkent Nederland naast het Romanes ook het Jiddisch als (niet-territoriale) minderheidstaal, terwijl het Fries daarin – de hogere status - als territoriale minderheidstaal kreeg toegekend en als streektalen het Saksisch en het Limburgs werden aangemerkt.

¹⁷ Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland waarvan Nederland de vijf criteria indertijd letterlijk overnam. Minister Verdonk, Justitie, 19 april 2014, Verslag van een schriftelijk overleg van de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie met de Tweede Kamer, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-26389-9.html> en goedkeuring van wet, d.d. 1 december 2014, Eerste Kamer, https://www.eerstekamer.nl/nieuws/20041201/friezen_enige_nationale_minderheid

Sindsdien volg ik het wel en wee van het Romanes en zo kom ik deze taal dit keer voor het eerst sinds lange tijd weer in een Kamerbrief tegen; en dat nog wel gerelateerd aan een belangrijke setting, namelijk dat van de rechtsbescherming en het tolken. Uit overlevering had ik natuurlijk wel geleerd dat de overheid incidenteel en informeel Roma inschakelde bij het tolken¹⁸. Ook heden ten dage zijn er personen in Nederland die degelijk tolk- en vertaalwerk (kunnen) leveren, sommige zelf Roma maar niet persé. Diensten van een omvang en aard zoals in dit geval duiden er naar mijn inschatting echter op dat er meer aan de hand is.

Het aantal tolkdiensten “Roma Sinte” ligt net wat lager dan het Sranan Tongo (Suriname) maar komt toch nog boven vele andere talen uit, zoals bijvoorbeeld in geval van de Thai taalgroep (Thailand)¹⁹. Van de data die de Minister over het jaar 2016 in kaart heeft weten te brengen voor de Tweede Kamer voeren van de ruim 114 talen het Syrisch-Libanese Arabisch en het Eritrese Tigrinha de boventoon - meer dan 50.000 tolkdiensten - met het Pools als goede derde (bijna 37.000). Het totale aantal beliep dat jaar 475.000 tolkdiensten. Afgaande op de geografische herkomst van de taal en de “afname plichtige” achtergrond (rechtsbescherming) mag aangenomen worden dat het hier vooral om asielprocedures en arbeidsmigratie gaat²⁰.

cultuur en religie

Relatief gezien valt het aantal tolkdiensten Romanes (0.01%) niet als hoog aan te merken, maar toch verbaast het me. Het Romanes hoor je niet vaak, zo is de algemene gedachtegang, tenzij in de muziek of in huiselijke, besloten kring. De taal komt in ons land al helemaal niet in het onderwijs voor, op de basisschool noch in de academische sfeer. Je leest er dan ook zelden over of in. Het staat bekend als een ongeschreven taal. Trouwens, Roma beheersen over het algemeen een landstaal waarmee - na hun moedertaal, als dat gesproken wordt - de meeste binding bestaat. Het kan uiteraard zijn - en vaak is dat zo - dat Roma zich het meeste thuis voelen in hun eigen taal en zich daarin ook graag uiten, integratie pogingen en assimilatie beleid ten spijt. De taal komt uiteraard voor in het gewoonte recht (*Romani Kriss*), maar daarin zal van het tolken naar bijvoorbeeld Nederlands of Duits geen sprake zijn²¹.

Die taal, het Romanes, is zeker niet verregaand en historisch gestandaardiseerd, zoals dat bij de meeste andere Europese (lands)talen het geval is. Maar goed, dat zal ook gelden voor een taal als het Tigré, de taal van een nomadische moslim minderheid in Eritrea. Toch is tegenwoordig inmiddels linguïstisch veel op schrift gesteld of ook wel gedigitaliseerd. Zelfs is dat zo in het geval van het Romanes, al heb ik zelf deze taal me nooit eigen gemaakt in mijn werkzaamheden van de afgelopen 25 jaar²². Toch kwam het Romanes toen al af en toe in het publieke domein voor. Zo schreef een

¹⁸ Met name eind vorige eeuw, toen de overheid ongeveer 550 stateloze Roma “Generaal Pardon” verleende (1977-1981) en hen verspreid over zo’n tien opvanggemeenten in woningen en wijken huisvestte. Momenteel wordt hun aantal op ongeveer 2.500 geschat (Jorna, 2014).

¹⁹ Een kleine greep uit de meer dan 114 talen en tolkdiensten: Sranan (450), Tigré (450), Roma Sinte (410), Nepali (400), Thai (400).

²⁰ Volgens de Kamerbrief hebben de volgende partijen een “afnameplicht” uit het tolkenregister (Rbtv): Raad van State, rechtbanken, Openbaar Ministerie, de Immigratie- en Naturalisatiedienst, politie, de Koninklijke Marechaussee, bijzondere opsporingsdiensten als bedoeld in artikel 2 van de Wet op de bijzondere opsporingsdiensten, Vluchtelingenwerk Nederland, de Dienst Justitiële Inrichtingen, en tenslotte advocaten, voor zover in het kader van de verlening van gesubsidieerde rechtsbijstand als bedoeld in de Wet op de rechtsbijstand.

²¹ Bij de zittingen van rechtsprekers en partijen zijn over het algemeen geen buitenstaanders aanwezig. Onbekend is hoeverre en in welke mate deze traditie heden ten dage in Nederland voorkomt. Zie ook mijn artikel “Tussen eigenheid en aanpassing. Over cultuur en integratie van Nederlandse Sinti en Roma”, een bijdrage in het themanummer van Justitiële Verkenningen over Roma in Europa (JV 5/2014, beschikbaar via de link https://www.wodc.nl/binaries/jv1405-volledige-tekst_tcm28-77257.pdf).

²² Sinti maakten mij in hun taal nooit deelgenoot, alhoewel Roma stagiaires mij op speelse wijze wel eens woordenlijstjes voorlegden (in de taalvariant van het Lovari). Verder dan het uitspreken van aantal veelvoorkomende woordjes en beleefheidsuitdrukkingen heb ik het echter niet gebracht. Oorsprong van het taboe bij het Sinti-Romanes zou gelegen zijn in de vervolgingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Toch verklaart dit niet alles, aangezien Roma – niet minder vervolgd – hier er toch minder moeite mee lijken te hebben het Romanes op schrift te stellen.

indertijd uit voormalig Joegoslavië gevluchte Gjunler Abdulla fraaie gedichten, bracht die tweetalig uit en droeg die ook voor op 8 april, Internationale Roma Dag, in het Romanes (Xoroxane) en Nederlands²³. De NPS zond in 1998 de film *Amari Bori* ("Onze Schoondochter") uit, van documentairemaker Paul Öfner, over de zoektocht naar een goede huwelijkspartner en grotendeels in het Lovari gesproken²⁴. Sinds kort drukken ook Sinti zich incidenteel in de eigen taal uit in de publieke sfeer, via muziek en film²⁵.

In de vorm van woordenboeken is ook het Romanes al lang op de markt gebracht, in vrijwel alle bestaande varianten of taalfamilies. Op sociale media verschijnt het Romanes eveneens, onvermijdelijk. De taalemanipatie en -promotie is al decennia geleden gestimuleerd en gecultiveerd in kringen van de Roma-intelligentsia en activisten. Toch zijn het vooral religieuze genootschappen – verbonden met de Pinkstergemeente - die deze 'schriftstelling' hebben geïnstitutionaliseerd en naar het niveau van de gemeenschap hebben gebracht²⁶. Nederland kent Sinti en Roma voorgangers (pastors) die daartoe gekwalificeerd zijn na diepgaande studie - vanuit hun eigen taal - van het heilige geschrift, namelijk het oude testament of uiteraard de koran (bijvoorbeeld een imam).

emancipatie en rechtsbescherming

De doelen voor het tolken zijn in dit voorbeeld echter religieus noch cultureel van aard. Andere door Nederland erkende en beschermde talen zie je in het staatje met tolkendiensten trouwens ook niet terug – al heeft een Fries eveneens het recht zich in de eigen taal te verweren. Als niemand uit het tolkenregister (tijdig) beschikbaar is, dan bestaat de mogelijkheid om gebruik te maken van een "niet-Rbtv-tolk" en van de zogenoemde "Uitwijklijst". Zo beheren het OM, de IND en de politie voor hun plannings-administratie contactgegevens van zowel Rbtv- als niet-Rbtv-tolken, aldus de Minister.

Hier komen natuurlijk ook verschillen naar boven, zoals prijs en kwaliteit. Rbtv-tolken zijn natuurlijk duurder dan tolken die dat niet zijn. Dit punt vormde het snijpunt van het *Follow the Money* onderzoek, de Kamervragen en Antwoorden daarop. Dat het tolken in het algemeen een dure aangelegenheid is, weet ik uit jarenlange ervaring als lid voor Nederland van de Commissie van Experts voor Roma zaken in Raad van Europa verband (2004-2011). In deze commissie – tegenwoordig *Cahrom* geheten - ontwikkelen deskundigen uit de lidstaten aanbevelingen over het beleid ten aanzien van Roma, Sinti en *Travellers* (woonwagenbewoners) groepen in het werkingsgebied van de Raad. Daarin heb ik ook gezien dat het Romanes als taal zeer gewaardeerd is en dikwijls ingezet, maar ook dat deze dienst slechts door een zeer beperkt aantal tolken wordt gepraktiseerd en in deze gremia uitsluitend door Roma (mannen en vrouwen). Dat heeft natuurlijk, behalve het aanbod, ook een emancipatorische kant.

Of dat laatste ook in Nederland een rol speelt, betwijfel ik. De rechtsbescherming in ons land is in vergelijking met vele andere landen en in het algemeen gesproken goed op orde. Wel zal het feit van enige invloed zijn dat de *Roma Issue* al jarenlang hoog op de Europese agenda staat via tal van

²³ Deze Macedoonse Rom uit Shutka Orizari (Skopje) richtte in 1993 in Oss de stichting Roma Emancipatie Organisatie op met vijftien jaar lang een fraaie drietalige website (Romanes/Nederlands/Engels) en jaarlijks de Roma Dag voor een gemengd publiek, met muziek, gedichten, debat en hapjes. Zie voor een portret van een aantal Sinti en Roma in die jaren het boek *Het Wilde Vuur* (uitgever stichting De Sirenen, 2014).

²⁴ Met de hoofdrolspelers in Lelystad had de filmmaker – tevens antropoloog en het Romanes machtig - al een vertrouwensrelatie opgebouwd in de jaren 70/80 dat hij contactambtenaar was. Een trailer is te zien via de link <http://jobproducties.nl/1998/06/26/onze-schoondochter-fragment/>

²⁵ Het Limburgse muziek ensemble Tabor in 2012 met de cd (inclusief album met tweetalige teksten), getiteld "Teli Lichta" (*into the light*) en in 2017 de Franse film "Django", geacteerd door Sinti (ondertiteld) en met muziek van het Rosenberg Trio, over het leven van de gitaarheld Django Reinhardt (1910-1953).

²⁶ Sinds de jaren 50 heeft de Pinksterzending onder de Sinti en Roma postgevat, vanuit Frankrijk en via een eigen tak (*Vie et Lumière*) die ook in Nederland zeer veel aanhang heeft bewogen het katholicisme achter zich te laten.

internationale gouvernementele organisaties, zoals de Raad van Europa, Europese Unie, Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OSCE) en VN. Vermoedelijk zullen in Nederland de tolkdiensten zowel door Roma als door niet-Roma verricht worden en spelen geformaliseerde - *Rbtv proof* – criteria een belangrijke rol. Het gaat dan om algemene zaken als beheersing van het Nederlands, opleidingsmogelijkheden, erkenning van certificaten of diploma's, en dus tarieven, et cetera.

In 2016 kon in de helft van de gevallen voorzien worden in een Rbtv-tolk, gaf de Minister op een vraag ten antwoord, en ook dat in 11.500 gevallen een beroep werd gedaan op de diensten van een tolk van de zogenoemde "Uitwijklijst". Je zou denken dat de weinige in alle opzichten gekwalificeerde Romanes sprekers die zich hiervoor (kunnen of weten te) lenen, hieraan een aardige bijverdienste hebben *à raison* van 53 Euro (standaardtarief per uur) of meer naar gelang de complexiteit van de taal. Ik stel me een *pool* voor van tolken die te tellen zijn op de vingers van maximaal twee handen. Of het terecht is of niet dat zij zich hiervoor lenen, is een bijkomende vraag – met name in Sinti en Roma kringen – waarover ik me niet uitlaat. Daarvoor ontbreekt mij het zicht op de casuïstiek. Het zal vermoedelijk gaan om asielpcedures - met name in geval van Kosovo (uitzettingen, al dan niet in overleg met het IOM) – of incidenteel om arbeidsmigranten (hoewel Bulgaren en Roemen zich zelden beroepen op hun Roma-achtergrond). Het gros van de gevallen zal gaan om andere justitiële aangelegenheden, onder Roma. Dat er Sinti behoren tot degenen die met tolkdiensten in verband kunnen worden gebracht, valt uit te sluiten, om de hierboven aangegeven redenen maar ook omdat zij zich in het domein van het formele recht bedienen van de Nederlandse taal. Het gaat in dit overzicht dus om Roma en de door hen gesproken varianten van het Romanes (en dus niet: "Roma Sinte"). Een aspect dat hierbij ook genoemd dient te worden is dat van daders en slachtoffers, waartussen tegenwoordig steeds meer onderscheid gemaakt wordt, met meer aandacht voor de laatste in de rechtszaal en in aanpalende ruimtes. Men denke aan de mensenhandel.

Net zo min als het voor mij mogelijk is stelling te nemen in de vraag of het terecht is dat Roma tolkdiensten verlenen op het gebied van de rechtsbescherming (dus inclusief strafrecht), is dat het geval in de vraag of het terecht is dat niet-Roma als tolk in het Romanes ingezet worden. Ik neig er overigens naar van wel. Als cultureel antropoloog heb ik geleerd dat taal een "voertuig" is, een (belangrijk) betekenis gevend instrument, voor communicatie, ook als het recht zijn beloop moet krijgen.

beleid

Het relatief hoge aantal tolkdiensten ten behoeve van het Romanes, waar ik mijn beschouwing mee begon, zou wel eens grotendeels toegerekend kunnen worden naar dat eerder genoemde fenomeen – mensenhandel en Roma kinderuitbuiting - waaraan Nederland hoge beleidsprioriteit toekende in de afgelopen jaren (2012-2017)²⁷. Natuurlijk is het tolkdienstenoverzicht dat de ambtenaren van Justitie en Veiligheid opstelden om het Parlement te informeren een momentopname. Toch valt, na wat speurwerk, ook wel wat te zeggen over de ontwikkeling in de tijd. Zo deed SEO (Sociaal Economisch Onderzoek) in 2007, in opdracht van het WODC, nog uitvoerig onderzoek naar het

²⁷ Zie de prima rapportage van de Nationale Rapporteur uit 2016: "Zicht op kwetsbaarheid" ("Vulnerability up Close"), beschikbaar via de link <https://www.nationaalrapporteur.nl/Publicaties/Zicht-op-kwetsbaarheid/index.aspx>. Voor een overzicht van de resultaten uit de afgelopen jaren van het programma van J&V, met daarin onder meer het omvangrijke opsporingsonderzoek 13Oceans, zie de specifieke link van het Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid (CCV), https://hetccv.nl/fileadmin/Bestanden/Onderwerpen/Multiprobleem_gezin/Rapport_Roma_totaal_JH13.12.2016.pdf en meer in het algemeen deze andere deelsites <https://hetccv.nl/onderwerpen/multiprobleem-gezinnen-met-een-roma-achtergrond/>. Voor het rapport "Uitbuiting ..." (waaronder 13Oceans), zie bijlage bij de Kamerbrief van J&V, 14-12-2016, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/12/14/tk-bijlage-definitieve-rapportage-uitbuiting-van-minderjarigen-in-de-criminaliteit-in-nl>

onderwerp tolken in relatie tot de rechtsbescherming²⁸. Het beeld dat daaruit ontstaat in relatie tot het Romanes komt dan nog sterk overeen met het toen bekende Roma en Sinti “landschap” in Nederland²⁹. Zo maakt het onderzoeksrapport bij deze taal melding van het bestaan van slechts één, niet ingeschreven, tolk. Wat verder opvalt, is het feit dat de onderzoekers een onderscheid aanbrachten tussen (een aantal) bestaande taalfamilies. Respondenten hebben in de interviews kennelijk “Roma Sinte” en “Roma Vlax” genoemd³⁰.

Juist deze laatste categorie blijkt dus in de loop der jaren te zijn weggevallen ten faveure van die andere, hetgeen verwonderlijk is omdat juist het Romanes van de Sinti niet in de vorm van een tolkdienst aangesproken wordt en de Vlachische taalfamilie in dit domein in ons land juist wel aan de orde zou kunnen zijn. Daar komt nog eens bij dat dat tegenwoordig in ons land ook de non-Vlachische variant binnen het Romanes, namelijk het Xoroxane (Kosovo, Albanië, Macedonië, Bulgarije), veel gesproken en getolkt wordt in de setting van de rechtsbescherming. Je zou zeggen: vervang de tegenwoordig gehanteerde enige, dubbelzinnige en ook nog eens foutieve categorie (“Roma Sinte”) in de naam van de taal (Romanes), hooguit onderverdeeld in de in de praktijk voorkomende varianten Roma Vlax en Roma non-Vlax.

Vermoedelijk zal dit alles echter te complex gevonden worden door de opstellers van de huidige aangehouden categorieën in functie van deze markt. Immers, de termen “Roma en Sinti” – als politiek correcte termen – begonnen net bekend en ingeburgerd te raken, bij instellingen zowel als het grotere publiek.

markt

Het moge duidelijk zijn dat die tolk- en vertaalmarkt de laatste jaren veranderingen heeft ondergaan. Het is een verschil of een instelling met een “afnameplicht” zoals de IND één tolkdienst Romanes dient te faciliteren – hetgeen in 2013 nog het geval was – of dat voor tientallen of zelfs honderden gevallen dient te doen. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat bij de al geconstateerde (beleid)vraag zich ook het aanbod heeft ontwikkeld. Zo levert een aantal trefwoorden op internet al aardig wat *hits* op met verwijzingen naar taal- en tolkenbureaus die (ook) het Romanes, “taal van de Roma en Sinti”, faciliteren of op z’n minst een verwijsmogelijkheid bieden. Zo bestaat het internationale netwerk “Snelvertalers”, dat ook een “Vertaalbureau Romani” in de aanbieding heeft. Een ander bureau, “Tolkenselect” weet cliëntèle weer te helpen aan tolk/vertalers uit een scala van mogelijkheden, bijvoorbeeld de landstaal Roemeens (code “RUM”), maar ook het Romanes (code “RMO – Roma Sinte”). Er is sinds 2009 ook een bureau in Nederland, dat zich gaandeweg in deze combinatie specialiseerde (“Romtext”), met een aantal *native speakers* Romanes, die academisch zijn gevormd in het land van origine met zomercursussen om bij te spijkeren in Transsylvanië³¹.

Een laatste voorbeeld van een Romanes faciliteit die zo even snel te vinden was op internet, is een taalbureau dat zich opvallend profileert met dienstverlening in het Romanes (namelijk met Roma vlag en een aantal fotootjes van Roma - vrouwen en kinderen, zij het niet in Nederland). Hier meldt de tolk/vertaler het volgende over het aanbod: “Roma Sinte vertalingen, tolk op locatie,

²⁸ “Tolken in het publieke domein” (SEO, 2007), beschikbaar via de website van het nationale tolkencentrum

http://www.bureauwbvtv.nl/binaries/content/assets/wbvtv/onderzoek/tolken_in_het_publiek_domein.pdf

²⁹ Zie het rapport dat schrijver dezes in 2007 opstelde op verzoek van Binnenlandse Zaken ten behoeve van de monitoring door de Raad van Europa, beschikbaar via <https://www.slideshare.net/peterjorna1/forum-advies-binnenlandse-zaken-over-talenhandvest-april-2007>

³⁰ Tot de grootste – ook onder de ongeveer 10.000 Romanes sprekers in Nederland - behoort de Vlachische taalfamilie, waaronder ook de Kalderasha en Lovari varianten gerekend worden. Andere taalgroepen (niet-Vlach) die ook in Nederland voorkomen zijn zowel het Sinti-Romanes (noordwest Europees) als het Xoroxane (Arl) van moslim-Roma (Balkan); zie ook Peter Bakker in zijn bijdrage over het Romanes in het themanummer van Justitiële Verkenningen “Europa en zijn Roma” (WODC JV 5/2014), https://www.wodc.nl/binaries/jv1405-volledige-tekst_tcm28-77257.pdf

³¹ Romtext afficheert zich als een internationaal bureau met het hoofdkwartier in Nederland en ging in 2017 een samenwerkingsverband voor scholing en training aan met de Roemeense Roma organisaties in Cluj Napoca, Tirgu Mures en Oradea. Een overzicht van de activiteiten is beschikbaar via <http://romaeducation.eu/en>

tolkdiensten". Voor het eerst komen we ook een restrictie tegen qua sfeer van dienstverlening ("Ik tolk alleen voor sociale en privé gelegenheden, geen politie, justitie, rechtbank") en qua locaties ("Ziekenhuizen, sociaal tolken, privé sfeer"). Vermoedelijk lopen de aanvragen voor het circuit dat in deze bijdrage centraal stond via de voorkant van het bovengenoemde bureau, gelet op de overeenkomst in het email account ("Romtext") en dezelfde hogere tarieven voor deze specialistische kennis³². De mogelijkheid voor dit alternatieve, meer informele circuit, met vermoedelijk Roma als doelgroep, waren we tot dusverre nog niet eerder tegengekomen en is uiteraard niet alleen opmerkelijk maar ook interessant en mogelijk relevant.

per slot van rekening

Tot zover mijn bespiegelingen rondom een aantal vragen en veronderstellingen die bij me opkwamen bij het vernemen van een Kamerstuk waarin Roma en Sinti op een mij verrassende manier voorkwamen, namelijk in linguïstisch opzicht en qua dienstverlening op gebied van rechtsbescherming. Navorsing leert dat het Romanes – ook op een voor mij minder bekend gebied - nog volop in beweging is, wat het vermelden waard is wanneer de Raad van Europa Nederland opnieuw bezoekt voor de monitor voor het Talenhandvest. Gewezen is op het feit dat de categorisering van deze taal - Romanes of Romani – foutief staat opgenomen in het formele circuit van tolken en vertalingen, want het label "Roma Sinte" wordt nu verward met een taalfamilie die nog eens zelden tot nooit voorkomt ook in de praktijk van deze branche. Qua aanbod- van tolk / vertalers – blijft de spoeling in Nederland dun en vermoed mag worden dat het aantal tolkdiensten een piek bereikte in 2016 maar na de looptijd van nationale beleidsprogramma's ("Uitbuiting") en Europese projecten ("Roma Education") proportioneel terug zal. Het Romanes blijft in Europa echter een levendige niet-territoriale wereldtaal, ook onder de 10.000 Nederlandse sprekers onder de Roma en Sinti.

De tolkdiensten betroffen alleen Roma, naar alle waarschijnlijkheid alleen die tijdelijk in Nederland verbleven in verband met arbeidsrecht of mensenhandel (dader dan wel slachtoffer) - een veronderstelling waarmee de schrijver overigens niets wenst af te dingen op het belang van de rechtsbescherming en de medeverantwoordelijkheid van de overheid daarin. De stelling van Follow the Money ("Overheid moddert aan met tolken en wil nu ook nog voor een prikkel op de eerste rang?") mag misschien zo blijken in geval van andere talen, maar kan – zeker wat betreft de tweede zinsnede - niet zondermeer van toepassing verklaard worden op de tolkdiensten over het jaar 2016 in het Romanes³³. Of het hier vooral Roemeense Roma betreft of ook uit de Balkanregio valt in dit bestek niet te zeggen, net zomin of de diensten vooral tolk- dan wel vertaalwerk betroffen en wat voor type (geschreven, aan tafel, telefonisch, taps, enz.). Ook is niet te zeggen of bij deze tolkdiensten sprake is van een 'gangbare praktijk' of 'gedwongen winkelnering' in relatie tot (een uit de weinige) tolk- en vertaalbureaus met Romanes in het assortiment.

Wel kan als slotsom met grote mate van zekerheid gesteld worden dat deze - historische - piek in het aantal tolkdiensten Romanes in 2016 niet toevallig zal hebben samenhangen met de financieel geormerkte beleids- en opsporingsprogramma's die dat jaar in hun eindfase verkeerden.

³² "Tolken: 65 euros per uur ex btw en 1.50 euro reiskosten per km. Vertalingen: 0.25 ct / woord". Verder afficheert deze kleine site zich met Tsjechische, Slowaakse en Roemeense vertalingen, tegen een wat lager woord tarief (0.18 ct per woord) en de optie "Beëdigd of niet beëdigd". De site bevat overigens 6 deelsites onderverdeeld naar trefwoorden (romasinte.nl, roma-sinte.nl, romatolk.nl, roma-tolk.nl, romavertaler.nl, roma-vertaler.nl).

³³ De uitgave voor 410 tolkdiensten beloopt dan minimaal 32.246 Euro inc 21% BTW, gesteld dat dit tolk- en niet vertaalwerk betreft, en bij de tijdsheid van een uur is aangehouden. Vertaalwerk vergt in de regel meer tijd en zal dus tot hogere uitkomsten leiden.